

גופנן¹

הגופנן נזכר פעם אחת במשנה (דמאי א א) כפרי שנפטר מדין הדמאי בשל חוסר חשיבותו. כמו כן, נזכר פעם אחת בתוספתא (כלאים א א).

הזיהויים

ענבים גרועים של גפן

■ **שומר פשוט** (*Foeniculum vulgare*) - צמח רב-שנתי גבוה ממשפחת הסוככיים. לשומר ריח חזק של אניס, ולו שימוש רב כצמח תבלין. היום נפוץ זן בעל גבעול מעובה, המשמש כמעין פקעת לסלט ולבישול. משמש גם ברפואה הטבעית כטיפול למגוון בעיות. זהו הזיהוי המובא בירושלמי - שומרה - ומצוטט ע"י ריבמ"ץ.² זיהוי זה מובא אצל רמב"ם ובעקבותיו אצל תנה"י, כפ"פ ואלג'אמע.³ כתכ"ה מביא גם הוא את הזיהוי הזה בשם הירושלמי.⁴

■ **ענבים של גפן היין** (*Vitis vinifera*) המבשילים מאוחר/ענבים גרועים. כך עולה מן הבבלי, וכך

הביאו רנאה"י ורנאה"פ, הערוך (שמצטט ככל הנראה פירוש גאונים שאינו בידינו), ר"ש, רע"ב, כתכ"ה (מצטט את הערוך), מילונו של טובי, מכה"מ ותפא"י.⁵ כפ"פ מצטט את הבבלי, אך לדעתו זהה פירוש זה לפירוש הבא המופיע אצל הגאונים.⁶

■ **גפנן דביק** (*Cordia myxa*, בעבר נקרא **ערף דביק**) - עץ ממשפחת הזיפניים, הנפוץ באזורים טרופיים, בעיקר בדרום אסיה. פירותיו של העץ מכילים נוזל דביק, ששימש בעת העתיקה באזורנו לציד ציפורים.⁷ זיהוי זה מופיע אצל הגאונים - רס"ג, רש"ג, זרעים גניזה א וזרעים גניזה ב.⁸ בהמשך מופיע (כדעת 'יש אומרים') אצל רמב"ם,

גופנן המדבר

תנה"י ואלג'אמע.⁹ כן הוא מופיע אצל המליצה ואצל כפ"פ (אשר רואה בו את פירוש דעת הבבלי).¹⁰

עיון

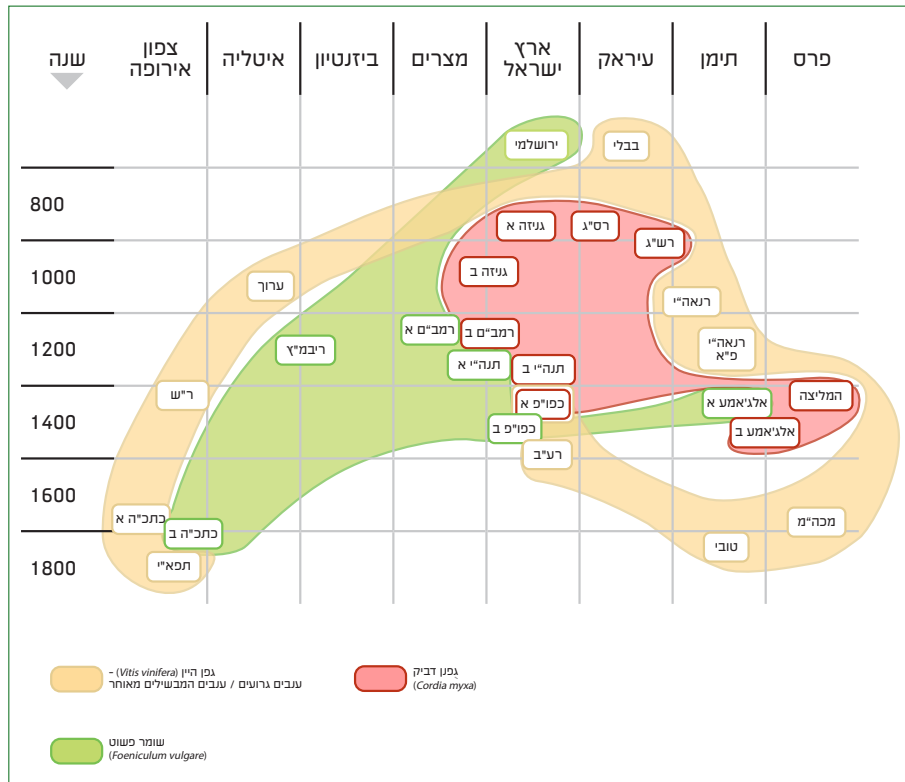
שלוש מסורות הזיהוי של הגופנן קדומות יחסית, והן שונות בתכלית זו מזו. הזיהוי של הגופנן עם השומר מתחיל מן הירושלמי. ככל הנראה בעקבות התוספתא, ממנה עולה כי הגופנן והשבת (וייתכן שאף הכוסבר

והכרפס) דומים זה לזה. ואכן, בדומה לשומר, גם שלושת האחרים הינם צמחי תבלין ממשפחת הסוככיים. בבבלי נזכר כי הגופנן הינו 'שלהי גופנא', ובעקבותיו רבים מהפרשנים הציעו שמדובר בענבים גרועים או בענבים שהבשילו מאוחר. נראה כי הפריסה הרחבה של הזיהוי קשורה הן באזכורו בבבלי, והן בתפוצה הרחבה, בשכיחות הרבה ובמרכזיות של הגפן. הזיהוי השלישי - ערף דביק - נזכר כבר אצל הגאונים. נראה כי הנטייה של רבים מן הפרשנים להביא יותר מפירוש אחד לזיהוי הגופנן - ובהם רמב"ם, אשר תופעה זו נדירה ביותר בפירושו - נובעת מן המשקל הרב שיש לכל אחת משלוש המסורות - שתיים מפורשות בתלמודים והשלישית מוסכמת על כל פירושי הגאונים שבידינו.

החוקרים חלוקים בזיהוי: לפי לעף ופליקס מדובר בשומר הפשוט,¹¹ לפי פלדמן - ערף דביק.¹²

הערות:

1. כך בכת"י פרמה. כת"י קויפמן: גופנים.
2. ירושלמי (דמאי א ה"א ל, וט): שומרה (ונ: שמירה) < שמרה, שומרה (סור.) = *Foeniculum vulgare* (לעף, שמות, עמ' 382; פיין סמית, תזאורוס, ב, עמ' 4222; סוקולוף, ברוקלמן, עמ' 1575-1576); ריבמ"ץ (דמאי א א): מהו גופנן שומירה.
3. רמב"ם (דמאי א א עמ' 85): ממיני הירקות דומה לשבת < נראה כי כוונתו ל-*Foeniculum vulgare*, הדומה וקרוב סיסטמטית ל'שבת', הוא *Anethum graveolens* (רמב"ם, רוזנר, עמ' 287, ע' 363; עיסא, עמ' 17, ע' 10. ראה להלן ערך 'שבת'); תנה"י (עמ' 110 ערך 'גופנן'): שם סוג ירקות דומה ל-אלשבת < מין דומה לשבת

- לעיל רמב"ם: כפ"פ (פרק לז ע"ב תקנז): והר"ם פירש מין מהירות דומה לשבת; אלג'אמע (עמ' 28, ערך 'גופני'): נזע מן אלבקול שבה [=מין ירק דומה ל-] אלשבת.
4. כתב"ה (דף ל ע"א): ובירושלמי דדמאי כא ר"ד שומרה ובל"ע [אולי צ"ל ובל"ש ובלשון רומי] הוא פ"ניקולום. בל' [=בלשוננו] הינוגוי < hinojo (פ.ס.) = Foeniculum vulgare (אורזקו, מילון, עמ' 472).
5. בבלי (ברכות מ ע"ב אוק366): גופני - שלהי גופנא < מילולית: קצה הגפן. על פי פרשנים מאוחרים יותר הכוונה לענבים המבושלים מאוחר; רנאה"י (דמאי א, כת"ל לוג, ני): אמר התלמוד שיהלי גופנא [בדפוס (א עמ' 26): שתלי גופנא]; רנאה"י פ"א (דמאי א, עמ' 27): ענבים שאינן ראיות לעשותן צימוקים; ערוך (ח"ב עמ' 339, ערך 'גפני'): פי' בגמ' גופנא שילי גפנים ובלע"ז קורין אותו למברוסק"ו והוא הנראה בסוף הבציר, הם אלכצאלי אלדי יציבו אלי לקאטין. < Lambrusco/Labrusca מוכר גם כיום כזן מסוים של ענבים < המשפט בערבית לקוח ככל הנראה ממקור גאוני כלשהו; ר"ש (דמאי א א): גופני - שילי גופני, ענבים שמניחים בגפן בסוף הבציר שבקושי מתבשלין; רע"ב (דמאי א א): גופנים ענבים שמניחים אותם בגפן בסוף הבציר ובקושי מתבשלים. כתב"ה (דף ל ע"א): גופני; ופי' שם [בבלי ברכות] שלהי גופנ' והם ענבים שתוניות הגא' א' [=הגאון אמר] למברוסקא והוא הנראה בסוף הבציר. < נראה כי 'הגאון' הוא כינויו לבעל הערוך [בוקסטורף מביא את זיהוי הערוך, וכן זיהוי כללי - 'מין ירק' - בשם רמב"ם (בוקסטורף, לקסיקון, עמ' 466)]: מילון מהד' טובי (עמ' 88): ענבים שאינם מבשלים אלא בסוף הסתיו; מכה"מ (ב"א ד' 12, דמאי א): גופני אנגור הא פס רס < מילולית: ענבים שמאחרים להבשיל. תפא"י (דמאי א א, לב ע"ב): מין ענבי' שמתבשלין בקושי.

6. כפ"פ (פרק לז עמ' תקכז): גופנן, שילי גופנא והוא אל סבסתן. והר"ם פירש מין מהירות דומה לשבת. ורבינו שמשון פירש ענבים הנשארים בגפן אחר הבציר קשים להתבשל < ר' אשתורי מחבר כאן את זיהוי הבבלי ('שילי גופנא') וזיהוי הגאונים ('סבסתאן') לזיהוי אחד. ומאידך גיסא מנתק בין זיהוי ר"ש לבבלי (כשר"ש מתייחס לבבלי במפורש).
7. בעבר גידלוהו בארץ, ופרטים בודדים נותרו עד ימינו. ראה כסלו, ערף.
8. רס"ג (עמ' 184 מס' 78): אלסבסתאן < سیستان = *Cordia myxa* (רמב"ם, רוזנר, עמ' 202, ע' 264; אשבילי, ב, עמ' 532, ע' 2228; עיסא, עמ' 57, ע' 20; חסין וקאסס, עמ' 83, ע' 351); רש"ג (עמ' 175, ש' 7): גזרין - אלסבסתאן < הציטוט מן המשנה, 'גזרין' (כך קרא ש' אסף) תמוה. נראה שניתן לקרוא שם בדוחק 'גופנן'; זרעים גניזה א (ק"מ 2): אלסבסתאן; זרעים גניזה ב: והגופנן סבסתאן.
9. רמב"ם (דמאי א א עמ' 85): וי"א אלסבסתאן (נכתב במאונך בצד הגיליון עם סימנייה באמצע השורה) < לא ברור אם הזיהוי השני הינו פרי עטו של רמב"ם או תוספת של אחר. על כל פנים זיהוי זה אינו מופיע בתרגומו של אלחריזי: תנה"י (עמ' 110 ערך 'גופנן'): וי"א שגופנן הוא אלסבסתאן; אלג'אמע (עמ' 28, ערך 'גופנן'): [=וי"א] אלסבסתאן.
10. המליצה (ש.ש. ד' 78): גופנים סג פסתאן < سیگستان (פר.). *Cordia myxa* (אחונדוב, עמ' 379); כפ"פ (פרק לז עמ' תקכז): גופנן, שילי גופנא והוא אל סבסתן. ראה לעיל הערה 5.
11. לעף, פלורה, ד, עמ' 70; פליקס, צומח, עמ' 41.
12. פלדמן, משנה, עמ' 241.